

DEDE KORKUT HİKÂYELERİ'NDE DAĞ KÜLTÜ

Pervin ERGUN*

Özet

Dede Korkut Hikâyeleri'nde dağ kültü, Türkün dünya görüşüne uygun olarak tek Tanrı/Gök Tanrı inanç temeline dayanmaktadır. Türkün hayat felsefesini anlatan bir senfoni olan Dede Korkut Hikâyeleri'nde dağ, ne Tanrıdır ne de Tanrısal. Türk kültüründe dağ, büyüklük, azamet, ihtişam, renk, bereket, şekil, kudret, nebatat, işit verme, vb. bakımlardan yeryüzünde Tanrı'nın bazı sıfatlarını sembolize eder. Fakat asla tapılmaz. Dağ kültürünün Dede Korkut Hikâyeleri'ndeki yansımaları da aynı paraleldedir. Doğumda, ad almada, kız isteme törenlerinde, evlilikte, devletin bekasının temininde, ölümdede, dualarda; kısacası hayatın her safhasında dağ kültüyle karşılaşmaktadır. Dede Korkut Hikâyeleri'nde ala dağlar hakimiyeti, kara dağlar yeryüzünü sembolize etmektedir. Kazılık Dağı, yer altı, yeryüzü ve gök katlarını birleştiren dünyanın demir kazığı olarak kabul edilir.

Anahtar Kelimeler: Tanrı, Kazılık Dağı, kutlu dağlar, kutsuz dağlar, aşut veren, işit veren dağlar, yerli kaba dağlar, ala, kara, yüce dağlar, doğum, evlilik, ölüm, devlet.

Abstract

The mountain cult in Dede Korkut Stories depend on the only Tanrı/Gök Tanrı(God, Sky God) belief. In Dede Korkut Stories, a symphony expressing the Turkish life philosophy, the mountain is neither the God nor Godlike. In the Turkish culture, the mountain symbolizes some qualities of God on earth such as greatness, grandeur, magnificence, colour, fertility, shape, power, vegetation etc. But it is never worshiped. The reflections of mountain cult in Dede Korkut Stories follow the same way. We can come across the mountain cult in every stage of life like birth, taking a name, in the ceremonies of demanding the bride from her father, in marriage, providing the state's continuity, in death and in prayers. In Dede Korkut Stories, red mountains symbolize dominance and black mountains symbolize the ground. Kazılık Mountain is accepted as the iron pole of earth, combining the ground, underground and the layers of the sky.

Key words: God, Kazılık Mountain, holy mountains, unholy mountains, red, black, great mountains, birth, marriage, death, the state.

* Dr., Selçuk Üniv., Fen-Edeb. Fak.

Dede Korkut Kitabı, içinde eski Türk inanç sisteminden izler taşıyan; Türk düşünce sistemini, Türkün yaratılmışlığı, yaratılanı ve yaratıcıyı nasıl kavradığını gösteren; Türkün hayat felsefesini; idrakini, telâkkisini aksettiren en güzel eserlerden birisidir. Türkün hem sosyal hayatını, hem de düşünce ve inanç sistemini yansıtan, gözler önüne seren bir kültür ansiklopedisidir. Türkün kültürel ve dinî macerasını ihtiva eden bir atlasır. Bu atlasıta hem *Dede Korkut Kitabı*'nın yazıya geçirildiği zamandaki Oğuz'un inancını, hem de artık Oğuz için inanç kalıbı olmaktan çıkmış, fakat yine de kültürel hafızasında saklanan; onun hayat düsturuna yön veren; dünyayı algılamasındaki başlıca belirleyicilerden biri olan; en önemlisi de onun dilindeki bir çok kelimenin kültürel kökünü oluşturan eski inancın izlerini bulabiliriz. Genelde yanlış bir adlandırmayla Şamanizm olarak bilinen bu eski Türk inancının unsurlarını *Dede Korkut Kitabı*'nın her sayfasında, her kelimesinde görmek mümkündür.

İşte bu unsurlardan birisi dağ kültürüdür. Eski Türk inancında dağ, inanç kalıplarının içindedir. Tanrı veya yarı Tanrı, yani, tapınılan yaratıcılık özelliği olan bir nesne değil; fakat, inancı tamamlayan, Tanrı'nın tezahüründe rol oynayan bir kutsaldır.

İnanca göre Tanrı kutu taşıyan, yani bir nevi yeryüzünde Tanrı'yı temsil eden, Tanrısallık özelliği olan kutsal dağlar, bu vasfı taşıyabilmek için Tanrı (Gök Tanrı)'nın sıfatlarından en az birine sahip olmak zorundadırlar. Bu vasıflardan bazıları şunlardır:

a) Kutsal dağ, çevresindeki dağlardan daha yüksek olmak zorundadır. Çünkü Tanrı yücelerin yücesidir; Kebir'ül Ekber'dir.¹

b) Kutsal dağ, çevresindeki dağlardan daha ihtişamlı, daha gösterişli olmak zorundadır. Çünkü Tanrı, el-Azîm'dir.²

c) Kutsal dağ, etraftaki dağlardan daha münbit olmak zorundadır. Çünkü Tanrı, el-Kerim'dir, el-Vahhab'dir.³

ç) Kutsal dağ, ak veya gök olmalıdır. Çünkü ak ve gök Tanrı'nın sembolleridir.

d) Kutsal dağın hayvanı bol olmalıdır. Çünkü Tanrı, er-Rahman'dır.⁴

e) Kutsal dağ, uçsuz bucaksız sıra dağ veya bu sıra dağın en yüksek zirvesi olmalıdır. Çünkü Tanrı, el-Azîm'dir, el- Aliyy'dir, el-Kebirdir.⁵

f) Kutsal dağın suyu bol olmalıdır. Hatta etraftaki nehirlerin kaynağı olmalıdır. Çünkü Tanrı, el- Vâli'dir, el-Muhyî'dir.⁶

¹ bk. Sait Başer, *Gök Tanrı'nın Sıfatlarına Esmâü'l-Hüsna Açısından Bakış*, İstanbul, 1991, s. 84.

² bk. *age.*, s. 77.

³ bk. *age.*, s. 56, 94.

⁴ bk. *age.*, s. 24.

⁵ bk. *age.*, s. 77, 82, 84.

g) Kutsal dağ, dumanlı olmalıdır. Dumandan kasıt dağın bulutların içinde olmasıdır. Dağın tepesinden göğe yükselen duman ve bulut Tanrı'ya giden yoldur; haberdır.

h) Kutsal dağlar işit veren, yankılanan dağlar olmalıdır. Çünkü Tanrı, es-Semi' dir.⁷

ı) Kutsal dağların zirveleri daima karlı ve buzlu olmalıdır.

i) Kutsal dağ, köklü, yerli dağ olmalıdır. Bakınca insana kat kat yerin altına indiği ve aynı şekilde göğü delecek gibi olduğu izlenimi vermelidir. Çünkü Tanrı, el-Kayyum'dur. Kıdem ve Bekâ sıfatlarını sembolize eder.⁸

j) Kutsal dağ, han ve bey soyunun olduğu yerde veya tuğun dikildiği yerde ise "al" renktedir.

Türk mitolojisine göre bir dağın kutsal sayılabilmesi için bu vasıflardan en az birine sahip olması gereklidir.

Türk mitolojisinde görülen dağ kültürünü bütün yönleriyle ele alıp incelemek bu makalenin boyutlarını aşar. Onun için biz, sadece Dede Korkut Kitabı'nda dağ kültürü nasıl görülmektedir, onu incelemeye çalışacağız.

Dede Korkut Kitabı'nin içinde eski Türk inancının izleri görülür. Bu izlerden biri dağ kültürüdür. *Dede Korkut*'ta dağ, yukarıdaki vasıflardan en az birine sahip olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu, mitolojik düşünceye uygundur. Çünkü, tanrısal en az bir yönüyle Tanrı'yı hatırlatmak zorundadır.

Dede Korkut Hikâyeleri'nin yazıya geçirildiği devirde, Türkler her ne kadar mitolojik düşünce dönemini geçirmiş olsalar da henüz mitolojik düşüncenin terkiğini kaybetmemişlerdi. Bu yüzden Dede Korkut Hikâyeleri'nde mitolojik unsurlar dağınık, birbirinden kopuk değil; tam tersine terkipli, sistemini korumuş bir hâlde bulunmaktadır. Dede Korkut'taki bu mitolojik düşünce sistemini oluşturan unsurlardan biri, dağ kültürüdür. *Dede Korkut Hikâyeleri*'nde dağ, birkaç yerde gerçek dağ olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun dışında tamamen eski inanç sistemimizin kalıntısı, yani "kült" olarak görülür. Kült olarak görüldüğü yerlerden biri, "Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyı"dır. Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyı'nda dağ, her şeyden önce Hanlar Hanı Bayındır Han'ın otağına açılan bir "aşut"tur. Neden acaba Dede Korkut Hikâyeleri'nde Hanlar Hanı Bayındır Hanın otağı "arkurı yatan ala tağ" dan ötede kurulmuştu? Bayındır Hanın otağı sadece "arkurı yatan ala tağ"dan ötede kurulmamış, aynı zamanda "akan turı sular" dan da ötede kurulmuştu.⁹ Acaba neden?

⁶ bk. *age.*, s. 126, 148.

⁷ bk. *age.*, s. 66.

⁸ bk. *age.*, s. 16, 131.

⁹ bk. Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı I*, Ankara, 1958, s. 83-84.

Bayındır Hanın otağının mekânıyla ilgili bu nitelermeler, esasında mitolojik düşünceye uygunluk göstermektedir. Mitolojik düşünceye göre Türk hakani, Tanrı tarafından cennetten bu dünyaya Tanrı'nın emir ve yasaklarını yaymak için gönderilmiştir. Dolayısıyla bu dünyada gerçek tanrısal odur. Tanrısal olan Tanrı'nın hâline uygun olmalıdır. Tanrısalın mekânı, Tanrı'nın mekânına uygun olarak ötelere ötesi olmalıdır. Hikâyelerde Bayındır Hanın mekânı buna uygundur. Aynı şekilde bir ışık âlemi olan cennet ve dolayısıyla Tanrı ile insan arasındaki vasıta, Türk düşüncesine göre dağ, su ve ağaçtır. Ağaç, yer yer dağla birlikte gösterilir. Dede Korkut Hikâyeleri'nde Hanlar Hanı Bayındır Hanın mekânı, cennetle, dolayısıyla Tanrı'yla bu dünya arasındaki vasıta olan; insanlığın dua ve dileklerini Tanrı'ya ulaştıran, yeryüzündeki tanrısalın başlıcalarından olan dağların ve suların ötesinde; görülmeyen, bilinmeyen bir yerdedir. Hikâyelerde buranın tam bir tasviri bile yapılmaz; dağların ve suların ötesinde, gizemli; her şeyin merkezi, her şeyden haberdar olan, her şeyin kaynağı, vs. bir yerdir. Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi olan "Hanlar Hanı"nın mekânı olduğu için böyle olması, mitolojik düşünce açısından normaldir. Çünkü eski Türk düşüncesine göre Tanrı'nın da mekânı yoktur ve insanla muhatap olduğu yer olan cennet de gizemli bir yerdir. Tanrı, Türk mitolojik düşüncesine göre hep ötelere ötesinde bir yerdedir.

Hem Dirse Han Oğlu Buğaç Han Boyı'nda, hem de diğer bazı hikâyelerde Hanlar Hanı Bayındır Hanın mekânına giden "aşut" olarak gösterilen dağlardan hep "ala taşlar" diye söz edilmiştir.¹⁰ Buradaki "ala" tabiri dikkat çekicidir. Neden ala? Buradaki "ala" sözcüğü gerçek mânâda bir renk mi bildirmektedir; yoksa Tanrısalın bir işareti midir?

Türkçede "ala" sözcüğü, "karışık renkli, çok renkli, benekli, açık kestane renkli"¹¹ mânâlarına gelmektedir. Halbuki mitolojide karışıklığın, çokluğun iyi bir mânâsı yoktur ve pek makbul değildir. Tanrı kavramının mânâsına uygun değildir. Tanrı'yla birlikte düzlük, sadelik, teklik, doğruluk hatıra gelir. Karışıklık ise şeytanın sembolüdür.

O hâlde *Dede Korkut Hikâyeleri*'ndeki "ala taşlar" terkibi tanrısal ifade ettiğine göre, niçin böyle kullanılmıştır? Yoksa buradaki "ala" sözcüğü renk mânâsında kullanılmamış mıdır?

Kanaatimize göre, buradaki "ala" kelimesi, gerçek mânâsında kullanılmamıştır. Reel renk mânâsından ziyade, tanrısalın bir ifadesi olarak kullanılmıştır. Burada "ala"nın renk bildirmesinden ziyade, yücelik, yükseklik, görkemlilik mânâları dikkate alınmıştır. Ala dağ, yüksek, karlı dağ demektir. O, zirvesi göğe, cennete ulaşan dağdır. "Alalık" karışıklık mânâsıyla Tanrısalına uymasa bile, burada dağla birlikte kullanılınca Tanrı'nın yücelik kavramına

¹⁰ bk. *age.*, Dirse Han Oğlu Buğaç Boyı, s. 83-84; Kaflı Koca Oğlu Kan Turalı Boyı, s. 191, 198; Begil Oğlu Emrenün Boyı, s. 217, 218, 220-221; Uşun Koca Oğlu Segrek Boyı, s. 231; İç Oğuz Taş Oğuz 'Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy, s. 248.

¹¹ *Türkçe Sözlük*, TDK, Ankara, 1988, s. 43.

uymaktadır. Ayrıca “ala”lıkta biraz da allık gizlidir. “Al” eski Türk inanç sisteminde hâkimiyet sembolüdür. Bu mânâsıyla “han” kavramına uygundur. Çünkü, Türk inancına göre bu dünyada hâkimiyet, “han”a bağlıdır. Ebedî hâkimiyet ise Tanrı’ ya aittir. Dede Korkut’ taki “ala” sözcüğü biraz da bu mânâda kullanılmıştır.

“Ala tağ” nitelemesinde karışıklıktan ziyade yücelik, duruluk, hâkimiyet mânâları gizlidir. Zaten metinlerde “ala tağ” nitelemesiyle birlikte kullanılan “akan turı su” ifadesi de bunu göstermektedir. Eğer “ala” sözcüğü sadece renk mânâsında kullanılmış olsaydı, “turı” sözcüğünün mânâsıyla tezat oluştururdu. Bu da mitolojik düşüncenin yapısına aykırıdır.

Yine “Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyı” nda, “kaba tağ” ifadesi geçmektedir.¹² Buradaki “kaba” sözcüğü Tanrısallığın işaretidir. “Kaba”, eski Türk inanç sisteminde Tanrı’nın “el-Azim, el-Kebir sıfatlarına uygun vasıflarındandır. “Göğsü güzel kaba dağlar”, han soyunun kahramanlık gösterip ad aldığı yerlerdir. Kazan Big Oğlu Uruz Bigün Tutsak Olduğu Boy”da Kazan Bey, oğlu Uruz’u bu amaçla göğsü güzel kaba dağlar başına çıkmasını öğütler:

“Oğul oğul ay oğul”

Yağıya girüp baş kesmedün

Adam öldürüp kan dökmedün

Ala gözlü kırk yigidi boyuña algıl

Göksi güzel kaba tağlar başına çıkğıl”¹³

Yine aynı boyda tutsak olan Kazan için övgüler düzen hanımı, yaptığı kahramanlıkları sıralarken, “göğsü güzel kaba dağlar önüne ava çıktığını” da belirtir.¹⁴

Ala dağlar ölümle ilgili motiflerde de karşımıza çıkar:

“Karşu yatan ala tağdan bir oğul uçurdıñ-ise digil maña

Kamın akan yügrük sudan bir oğul akıtdıñ ise digil maña”¹⁵

Bu mısralar Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyı’nda geçmektedir. Buradaki “ala tağ” ifadesinin mitolojik mânâsı, yukarıda belirttiğimiz mânâyâ uygundur. İnanca göre Türk han soyu cennetten gelir ve vazifesini tamamladıktan sonra, tekrar cennete gider. Yine inanca göre “ala tağ” cennet ve Tanrı’yla insan arasında bir aracıdır. Bir nevi cennete açılan kapıdır. Bu yüzden eski Türkler cenazelerini büyük oranda dağ yamaçlarına gömerlerdi. Bir nevi, dağ vasıtasıyla onları cennete uçururlardı. Bu anlayış İslâmiyetin yayılışından sonra da devam

¹² bk. *age.*, s. 85.

¹³ bk. *age.*, s. 160.

¹⁴ bk. *age.*, s. 163.

¹⁵ bk. *age.*, s. 87.

etmiştir. Hâlâ daha Anadolu'da bazı mezarlıklar dağ yamaçlarındadır. Türk mitolojisindeki “ölüm-ruh-dağ” arasındaki derin ilgiye Emel Esin de dikkati çekmiştir. Fakat Türk mitolojisini batının dünya görüş sistemine göre incelediği için mitolojik tahlillerde ihtilafa düşmüştür.¹⁶ Ölümle ilgili inançlar dikkate alınca, buradaki “Karşu yatan ala tağdan bir oğul uçurdıñ-ise digil maña” söyleyişinin mânâsı daha açık bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Mitolojik düşünceye göre Tanrı kutu taşıyan dağların zirveleri cennete ulaşmaktadır. Oğulun “ala tağ”dan uçurulması; onun dağ vasıtasıyla cennete gitmesi demektir. Benzer kalıp ifadeler, Kazan Big Oğlu Uruz Bigüñ Tutsak Olduğı Boy'da da bulunmaktadır. Uruz'un annesi daha da ileri giderek Uruz'u götürren dağı yıktırmakla tehdit eder:

“Karşu yatan kara tağdan
Bir oğul uçurdun ise digil maña
Külünk ile yıkdurayım
Kamın akan yügrük sudan
Bir oğul uçurdun-ise digil maña”...¹⁷

Kültürümüzün her alanında karşılaştığımız, sıradan bir hadise gibi görünen bu ifadelerin, mitolojik kökleri çok derindir. Dünya nizamının devamının temini için, Tanrı tarafından gönderilen hakanın oğlu, henüz vazifesini tamamlamamıştır. Tanrı'ya borcunu ödememiştir. Dolayısıyla henüz uçmağa gitmemesi gerekir. Bunu önlemenin yolu da ruhun yükseleceği kutlu dağın yıkılmasıdır. Dağ yıkılırsa, ruhu cennete götüremeyecek; geri getirecektir. Yeniden hayata dönen han, ancak bu dünyadaki vazifesini tamamladıktan sonra Hakk'ın rahmetine kavuşacaktır. Benzeri bir motifi Uruz'un ağaç ile söyleşisinde de görürüz. Orada ruhu götürecektir olan ağaçtır. Uruz, ağaçla söyleşirken Gök Tanrı inanç dünyasına geri döner; ağaçtan kendisini götürmemesini, götürecektir olursa yiğitliğinin onu tutacağını, ağacı da kestireceğini söyleyerek tehdit eder.¹⁸

Dede Korkut Hikâyeleri'nde dağ, canlı bir varlık olarak algılanır. Onun yaşlanması, suyunun kuruması ile belli olur. “Salur Kazan'ın İvi Yağmalanduğı Boy”da, “karşu yatan karlu kara tağlar kariyupdur otı bitmez”¹⁹ diye ifade edilir. Türk inanç sisteminde kutlu dağ, Tanrı'nın hayat sıfatını sembolize eder. Dinsiz imansız kâfir eline geçen yerde Tanrı kutu olur mu? Olmadığı için suları ağaçları kurur, her türlü musibet oraya toplanır. Salur Kazan'ın evi, obası düşman eline geçtiği için, Tanrı kutu oradan ayrılır. Tanrı'yla iletişim kurduğu dağ da kut gittiği için karır. Kazan Big Oğlu Uruz Bigüñ Tutsak Olduğı Boy'da ilin obanın kutu,

¹⁶ bk. Emel Esin, *Türk Kozmolojisi*, İstanbul, 1979, s. 12, 80-89.

¹⁷ bk. *age.*, s. 165.

¹⁸ Daha geniş bilgi için bk. M. Ergun, “Türk Ağaç Kültü İnancının Dede Korkut Hikâyeleri'ndeki Yansımaları”, *MİLLÎ FOLKLOR*, 6 (47), Güz 2000; Ergin, *age.*, Salur Kazan'ın İvi Yağmalanduğı Boy, s. 108-109.

¹⁹ bk. *age.*, s. 111.

hakan soyunun timsali olan dağ karıymca, “otı bitmez, il yaylamaz.” Demek ki kut gidince, ne bitki yetişir, ne de Türk milleti orada oturabilir. Türk inancına göre ev, oba, yurt kutlu yerde kurulur. Kut gidince de “Göç Destanı”nda olduğu gibi, “göç göç” nidalarıyla yola çıkılır. Nesiller boyu süren yolculuk, sesin kesildiği kutlu yere gelene kadar devam eder.

Kutlu dağ, hakan soyunun devamı olan kutlu oğulun başına bir felaket geldiğinde karır(yaşlanır). Selâmete erince, evine obasına ulaşınca, tekrar canlanır, yükselir. Segrek’in başına gelen kötü olaylardan dolayı, obasının kutlu yaratılmış kara dağı yıkılır. Kurtulduğunda tekrar yücelir:

“Karşu yatan kara tağun
Yıkılmış idi yüceldi ahır”²⁰

Beyrek’in tutsak edilmesiyle, obasında bulunan kutlu dağın yıkılışı kız kardeşi tarafından dile getirilir:

“Karşu yatan kara tağum yıkılıpudur”²¹

Beyrek’in esaretten kurtulup obasına dönüşünü, anne-babasına muştuya giden kız kardeşi, ilk önce Beyrek ile obanın kutlu dağını özdeşirir:

“Argap argap kara tağun yihılmış idi yüceldi âhır.”²²

Türkün dünya görüşünde ve kültüründe gördüğümüz hakan ile kutlu dağ arasındaki bağ, *Dede Korkut Hikâyeleri*’nde çok güzel bir şekilde yansıtılmıştır. İnancımıza göre, kutlu dağ ile hakan arasında kutlu bir bağ vardır. Hakan uçmağa varınca, o da yıkılır, karır. Hakanın sağlığında dağdan taş düşmesi hayra alâmet sayılmaz. Bu durum, hakanın başına bir felâket geleceğinin işaretidir. Salur Kazan, kendisinin kutlu dağından yuvarlanan taşa karşı, vücudunu siper ederek geri gönderir:

“Yüksek yüksek kara tağdan taş yuvarlansa
Kaba ökçem uyluğum karşı tutan Kazan er-idüm
Firavun şişler yükleyüp yirden çıksa
Kaba ökçem-ile perçin kılan Kazan er-idüm”²³

Kutlu dağdan yuvarlanan kayaları baş-gövde ile yeniden dağın doruğuna atma, kültürümüzde yaygın bir motiftir. Kuzeydeki Kepçek-El Türklerinden Radlof tarafından derlenen Ak-Kübek destanında Ak-Kübek ile karşı karşıya gelen Dede Korkut kahramanı Salur Kazan, dağdan yuvarlanan kayaları, başı ile

²⁰ bk. *age.*, Uşun Koca Oğlu Segrek Boyı, s. 227.

²¹ bk. *age.*, Kam Pürenüñ Oğlu Bamsı Beyrek boyı, s. 140.

²² bk. *age.*, s. 149-150.

²³ bk. *age.*, Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı boy, s. 236.

yeniden dağın doruğuna atar. Ak-Kübek de aynı şeyi tekrarlar.²⁴ Şecere-i Terâkime'de, Salur Kazan ile karşılaşan Korkut Ata'nın şöyle soyladığı kayıtlıdır:

“Kazgurd dağından, aşağı taş yuvarlattı,
Salur Kazan karşı varıp, kavrayıp tuttu,
İt-Beçene, onu görüp, akli gitti,
Alplar, beyler, gören var mı Kazan gibi.”²⁵

Anadolu'da ve bütün Türk dünyasında, bugün bile, atalar kültürüyle karışmış kutlu dağlardan alınan taş, odun, vs. gibi nesnelere tekrar yerlerine bırakılması gerektiğine; bırakılmazsa başa bir kötülük geleceğine inanılır.

Dede Korkut Hikâyeleri'nde dağ ile hakan soyunun özdeşleştirildiğini belirtmiştik. Daha ileri giderek şunu da söyleyebiliriz: Oğul, kutlu dağın yükseği, zirvesidir. Bu ifade, Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nda²⁶, Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'da²⁷, Basat Tepegözi Öldürdüğü Boy'da²⁸, Kazan Big Oğlu Uruz Bigün Tutsak Olduğu Boy'da²⁹ yer almaktadır. Kazan Big Oğlu Uruz Bigün Tutsak Olduğu Boy'da, Uruz'un hem annesi³⁰, hem de babası Kazan³¹ “kara tağım yükseği oğul” diye seslenir. Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'da yine baba Kazan, Uruz'a aynı şekilde hitap eder.³² Segrek'te ve Basat'ta kardeş için aynı ifade kullanılır:

“Karşu yatan kara tağım yükseği kardaş”³³

Dede Korkut Hikâyeleri'nde geçen, obanın kutlu dağı aynı zamanda han soyunun avlanma yeridir.³⁴ Begil Oğlu Emrenün Boyu'nda, hakan soyunun kutlu dağda avlanma gerekçesi çok güzel ifade edilir: Hatun aydur: “Yigidüm, big yigidüm. Padişahlar Tañrı'nuñ kölgesidür, padişahına asi olanuñ işi rast gelmez, aru köñülde pas olsa şarab açar. Sen gideli hanum, arkurı yatan ala tağlaruñ avlanmamışdur. Ava biñgil, köñlüñ açılsun” didi.³⁵

Hâkimiyet sembolü “kutlu ala tağ”, hakan için alelâde bir av mekânı değildir. Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi olan hakanın, yanlış yapmamak, hak yoldan ayrılmamak için gönlünün açılacağı yerdir. O yüzden hakanın sık sık kutlu

²⁴ bk. Radlof, *Proben I*, 152/191'den Ögel, *Türk Mitolojisi II*, Ankara 1995, s. 35.

²⁵ bk. Ögel, *Türk Mitolojisi I*, s. 258; II, s. 35-36.

²⁶ bk. Ergin, *age.*, s. 227.

²⁷ bk. *age.*, s. 242.

²⁸ bk. *age.*, s. 210.

²⁹ bk. *age.*, s. 164, 167, 170.

³⁰ bk. *age.*, s. 167.

³¹ bk. *age.*, s. 170.

³² bk. *age.*, s. 242.

³³ bk. *age.*, s. 227, 210.

³⁴ bk. *age.*, Kam Pürenün Oğlu Bamsı Beyrek Boyı, s. 138-139; Kazan Big Oğlu Uruz Bigün Tutsak Olduğu Boy, s. 160, 163; Begil Oğlu Emren Boyı, s. 219-224.

³⁵ bk. *age.*, s. 218.

ala dağa çıkması gerekir. Gök Tanrı inanç sisteminden getirdiğimiz bu inanç Kuranikerim’de mukaddes ifadesini bulmuştur. Gönüllerde iman ışığı uyandıran, kendine sığınanlara aman verip onları koruyan, rahatlatan yüce Allah’ın el-Mü’min sıfatını sembolize etmektedir.³⁶

Dede Korkut’ta kutlu dağların özelliklerinden biri, “aşut” vermesi ile ilgilidir. Halk şiirimizde, türkülerimizde, genel olarak söylersek kültürümüzde çok yaygın olarak karşılaştığımız³⁷ motifin mitolojik kökleri Gök Tanrı inancına dayanmaktadır. Kam Pürenüñ Oğlu Bamsı Beyrek Boyu’nda Pay Püre Beyin oğluna ad verirken *Dede Korkut*’un duası bu yönden çok anlamlıdır:

“Üñüm añla sözüm diñle Pay Püre Big

Allah Ta’ala sana bir oğul virmiş tuta virsün

Ağ sancak götürende müsülmanlar arhası olsun

Karşu yatan kara karlu tağlardan aşar olsa

Allah Ta’ala senüñ oğluña aşut virsün”³⁸

Dirse Han Oğlu Boğaç Boyu’nda³⁹, Kan Turalı Boyu’nda⁴⁰, Begil Oğlu Emren Boyu’nda⁴¹, Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu’nda⁴² ve İç Oğuza Taş Oğuz ‘Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy’da⁴³ dağların aşut vermesi, ala ve kara dağlardan haber geçmesi Tanrı’nın Semi’ sıfatını sembolize etmektedir. Tanrı kutunun sembolü olan kutlu dağlara herkes çıkamaz. Tanrı’nın yeryüzündeki gölgesi olan hanların dünyanın merkez dağında (Kazılık) bulunduğu kabul edilen otağına, kutu olmayan kimse giremez. Delü Karçar’ın, kız kardeşini istemeye gelen *Dede Korkut*’a hiddetlenerek söylediği sözler, inanç dünyamızın bu noktasına ışık tutar niteliktedir:

“Dede Korkut, öteden beri geldi. Baş indürdi, bağır basdı. Ağız dilden görklü selâm virdi. Delü Karçar ağzın köpüklendürdi. Dede Korkud’un yüzine bakdı, aydur: ‘Aleyke’s- selâm ay ‘ameli azmış fi’li dönmüş kâdir Allah alnına kada yazmış, ayaklular buraya geldüğü yok, ağuzlular bu suyumdan içdigi yok, saña n’oldı? ‘Amelüñ mi azdı, fi’lün mi döndi? Ecelüñ mi geldi, bu aralarda neylersin’ didi.”⁴⁴

³⁶ bk. Başer, s. 42.

³⁷ bk. Öğr. Gör. Mehmet Yardımcı, “Türk Kültür Tarihinde ve Aşıkların Dilinde Dağ”, Milli Kültür Araştırmaları, 50. *Kültür ve Sanat Yılında Dr. Mehmet Önder’e Armağan*, Ankara, 1996, s. 208-222; Yrd. Doç. Dr. Hayrettin Rayman, “Halk Şiirinde Dağ”, *FOLKLOR/EDEBİYAT*, 8, Eylül-Ekim 1996, s. 130-134; Ögel, *Türk Mitolojisi* II, s. 423-464, vs.

³⁸ bk. Ergin, s. 121.

³⁹ bk. *age.*, s. 83-84.

⁴⁰ bk. *age.*, s. 191.

⁴¹ bk. *age.*, s. 217-218, 220-221.

⁴² bk. *age.*, s. 225-226, 2311.

⁴³ bk. *age.*, s. 248.

⁴⁴ bk. *age.*, Kam Pürenüñ Oğlu Bamsı Beyrek Boyu, s. 125.

Ayaklıların gelemediği, ağızlıların suyunu içemediği han otağı, yeryüzünden soyutlanmış, kutlu bir dağdadır.

Dede Korkut Hikâyeleri'nde kutlu dağ, kız isteme törenlerinde söylenen kalıp sözler içinde de karşımıza çıkar. Günümüzde “Allah’ın emri, Peygamber’in kavliyle” kalıp sözü ile aynı anlamda kullanılan aşağıdaki sözler, Gök Tanrı inanç geleneğimizin kalıntılarıdır:

“Karşu yatan kara tağun aşmağa gelmişem
Akındılı görklü suyuñu kiçmege gelmişem
Gin etegüñe, tar koltuguña kısılmağa gelmişem”⁴⁵

Beyrek’e kız istemeye giden Dede Korkut’un dilinden dökülen bu kalıp sözler, Kañlı Koca Oğlı Kan Turalı Boyu’nda da vardır.⁴⁶

Kız isterken söylenen sözler, ilk bakışta çok fazla bir anlam ifade etmemekle birlikte, mitolojik kökleri çok derindir. Hakanın makamında kutlu bir kişi (Dede Korkut) tarafından söylenen bu sözler, aslında kutlu dağ vasıtasıyla Tanrı’ya iletilmektedir. Sözüñ mânâsı, Tanrı’nın emri ve izni olursa evliliğin gerçekleşeceğidir. Günümüzde evlilikle ilgili olarak söylenen, fakat gerçek anlamını yitirmiş olan “başı göğe ermek”, “gökyüzünde düğün olsa merdiven kurup çıkmak” deyimleri, aynı inancın, aleyhte de olsa yaşamaya devam eden bakiyeleridir.

Dede Korkut boylarından Kazılık Koca Oğlı Yigenek’te, kahramanın düşünde gördüğü motiflerden biri de “ala yatan kara dağları aşığı”dır.⁴⁷ İnançımıza göre rüyada “ala yatan kara dağ” aşmak, “akuntılı, görklü su” geçmek yapılacak olan işte muvaffak olunacağına işaretidir. Rüya üzerine yola çıkan Yigenek, Düzmürd Kalesinde, kâfir elinde esir olan babası Kazılık Koca’yı kurtarır.

Dede Korkut Hikâyeleri'nde kutlu dağla ilgili motiflerden biri gelinle ilgilidir. Han soyunu sürdüreceği olan yiğidin başına bir kötülük geldiğinde veya muştulu bir haber verdiğinde kutlu dağ, geline emanet edilir. Azrail ile pençeleşen Deli Dumrul’un, eşiyle helâlleşirken verdiği şeylerden ilki, “yüksek yüksek kara dağları”dır.⁴⁸ Beyrek’in sağlık haberini kaynanasına muştulayan geline, kaynanası tarafından “karşı yatan kara dağlar” verilir.⁴⁹ Hanın başına bir felâket gelse bile kutlu çocukları gelinler büyütecek, kocasının kutlu dağda kurulan ocağını söndürmeyecektir. Bu sayede kut obayı terk etmeyecek, dirlik düzenlik bozulmayacaktır. Günümüzde gelinlere koca evine gelin geldiği gün, kapı eşiğinde kaynana-kayınbaba tarafından civcivli tavuk, yavrulu inek, meyveli ağaç, bahçe verilmesi aynı inancın yaşayan kalıntılarıdır.

⁴⁵ bk. *age.*, s. 125.

⁴⁶ bk. *age.*, s. 188.

⁴⁷ bk. *age.*, s. 201.

⁴⁸ bk. *age.*, Duha Koca Oğlı Deli Dumrul Boyu, s. 182.

⁴⁹ bk. *age.*, Kam Pürenüñ Oğlı Bamsı Beyrek Boyu, s. 150.

Dede Korkut Hikâyeleri'nde her yüce dağ, kut ifade etmez. Kutlu dağlar ancak Oğuz elindedir. Periden doğan, kötülüğün sembolü Tepegöz, “yüce dağ”da mesken tutarak yol keser, adam alır; büyük harami olur. Zaten bu dağ kutlu Oğuz elinin dışında bir yerdedir.⁵⁰

Dede Korkut Hikâyeleri'nde kutlu dağın nebatı da kutludur; hayat kaynağıdır. Dirse Han Oğlu Boğaç Han, annesinin sütü ile karıştırılmış kutlu dağın çiçeği sayesinde hayata döner.⁵¹

Dede Korkut Hikâyeleri'nde kutlu dağın sıfatlarından biri de “kazılık”tır. Kazılık, Türk coğrafyasının pek çok yerinde olduğu gibi, “Dirse Han Oğlu Buğaç” Boyu'nda kutlu dağa ad olmuştur. Bazı hikâyelerde kutlu atın sıfatı olarak da kullanılmıştır: “Yilisi kara kazılık at”.⁵² Konumuz dağ olduğu için burada üzerinde durmuyoruz. Bu arkaik kelime sebebiyle B. Ögel, Dirse Han Oğlu Boğaç'ın kitabın en eski boylarından olduğunu söyler.⁵³ O. Ş. Gökyay, Kazılık dağı ile ilgili bölümü dağ kültürünün silik bir izi olarak görür.⁵⁴ Kaybolan oğlunu Kazılık Dağında yaralı bir halde bulan anne, dağa şöyle kargışta bulunur:

“Akar senüñ sularuñ, Kazılık Dağı
Akar iken akmaz olsun
Biter senüñ otlaruñ, Kazılık Dağı
Biter iken bitmez olsun
Kaçar senüñ geyikleruñ, Kazılık Dağı
Kaçar iken kaçmaz olsun, taşa dönsün.”⁵⁵

Annesi Buğaç'ın “kışda, yazda karı buzu erimeyen Kazılık Dağı”nın aslanından, kaplanından bir zarar görmüş olabileceğini düşünerek kargışta bulunurken oğlu gözünü açarak şöyle seslenir:

“Berü gelgil ak südin emdügüm kadunum ana
Ağ pürçeklü ‘izzetlü canum ana
Akarlı da sularına kargamağıl
Kazılık Tağınuñ günahı yokdur
Biterli de otlarına kargamağıl
Kazılık Tağınuñ günahı yokdur

⁵⁰ bk. *age*, Basat Tepegözi Öldürdüğü Boy, s. 208.

⁵¹ bk. *age*, s. 90.

⁵² bk. *age*, Segrek, s. 226, 231; Kan Turalı, s. 191, 198; Begil Emren, s. 217-218, 220-221.

⁵³ bk. Ögel, *Türk Mitolojisi* II, s. 33.

⁵⁴ bk. *Dedem Korkudun Kitabı*, Haz. O. Ş. Gökyay, İstanbul, 1973, s. CCXCVIII-CCXCIX.

⁵⁵ bk. Ergin, s. 88.

Kaçar geyiklerine kargamağıl
 Kazılık Tağımuñ günahı yokdur
 Arslan ile kaplanına kargamağıl
 Kazılık Tağımuñ suçu yokdur⁵⁶

Sözlük anlamı “dik vadili ve uçurumlu yer” olan “Kazılık Dağı”nın kökeni hakkında çeşitli rivayetler vardır. Ögel, kelimenin “kazıma ve kazılı”kökünden gelebileceğini belirtir.⁵⁷ A. İnan ise, bu dağın adını “Kadılık” diye okur.⁵⁸ Önce Oğuzların, sonra Kırgızların, 15. yy.dan sonra da Kalmukların yurdu olmaya başlayan Kazılık Dağı için ağıtlar yakılır. Radlof tarafından derlenen ve Manas Destanı içinde yer alan bu ağıtta, Kazılık Dağının mitolojik anlamı gözler önüne serilir. Dağ, adeta ruh gibi algılanır. Türk milleti de onun kaburgalarıdır. On iki uçurumlu-kazılı bu dağ, “yeryüzünün kapağı, atlar tutan kement, evi tutan direk”tir. Aynı zamanda hem güveyi, hem de gelindir. Dağdan ayrılmak zorunda kalan Türk milleti, göz yaşlarını da dağın büyük taşlarına benzetir.⁵⁹ Oğuz inançlarına göre dünyanın orta dağı kabul edilen ve yerin derinliklerinden, göğün derinliklerine kadar üç âlemi birleştiren Kazılık Dağı, Tanrı'nın yukarıda saydığımız sıfatlarından çoğunu sembolize etmektedir. Türkün dünya görüşündeki dağ algılayışı Kur'an-ı Kerim ile aynı paraleldedir. Enbiya suresi, 31. ayette “Onları sarsmasın diye yeryüzünde bir takım dağlar diktik.”, Nebe' suresi 6.-7. ayetlerde “Biz yeryüzünü bir dōşek, dağları da birer kazık yapmadık mı?” denmektedir.⁶⁰

*Dede Korkut Hikâyeleri'*nde dağla ilgili bir başka kalıp söz, “arku bili Ala Tağ”dır. Hanların kutlu ve yiğitlik özellikleri sayılırken mutlaka “arku bili Ala Tağı dünin aşmaları ve avlanmaları”ndan bahsedilir. Bu ifade mutlaka, “akıncı delüklü suyu delüp dünin geçme” ile birlikte kullanılır.⁶¹ “Ala Dağ”, ve “akıncı delüklü su” hanın tuğunu ve ve ilini sembolize eden kutlu varlıklardır. Burada ilk bakışta, sanki menfî bir anlam sezilmektedir. Kelimeleri tek tek açtığımızda ve hikâyelerin genelinde karşılaştığımız kutlu dağın sıfatlarını bir araya getirdiğimizde denklem daha kolay çözülmektedir. Arka beli Ala Dağ, hanın obasının bulunduğu yerdir. Etrafı yeryüzünden soyutlanmış bu yer, Bamsı Beyrek boyunda belirtildiği gibi, “ayaklıların gelemediği, ağızlıların suyunu içemediği” kutlu bir yerdir. Altay destanlarında böyle kutlu yerlerin etrafı karışık karmaşık ormanlarla çevrilidir. Üstelik geceleri buralar, daha da korkunç bir hâl alır. Hanların gece de olsa bu yerlerden geçebilmeleri, onların kahraman ve kutlu

⁵⁶ bk. *age.*, s. 89-90.

⁵⁷ bk. Ögel, s. 34.

⁵⁸ bk. İnan, Makaleler, s. 169-171'den Ögel, *age.*, s. 34.

⁵⁹ Şiir için bk. Radlof, *Proben* III, s. 51/66'dan, Ögel, *age.*, s. 32-34.

⁶⁰ bk. *Kur'ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli*, Türk Diyanet Vakfı Yayınları/ 86, Ankara, 1993, s.323, 581.

⁶¹ bk. *age.*, Kan Turalı, s. 191, 198; Begil Oğlu Emren, s. 217-218, 220-221; Segrek, s. 231; İç-Dış, s. 248.

kişiler olduğunun kanıtıdır. Günümüzde çok yaygın kullanılan “Allah korusun”, “Tanrı saklasın” şeklinde söyleyişler aynı inancın silik izleri olarak, canlı bir şekilde yaşamaktadır.

Dede Korkut Hikâyeleri'nde dağ kültürünün en bariz örneği, her hikâyenin sonunda tekrarlanan dualarda görülmektedir. Dede Korkut, boy boylayıp, soy soyladıktan sonra, her boyda geçen Türk hakan soyuna yöm verir. Önce Gök Tanrı inanç sisteminden getirdiği duaları, sonra da İslâmî motifli duaları sıralar. Gök Tanrı inancından gelen dualar, öncelikle “dağ, ağaç, su” ile ilgilidir. Bunların en başında da dağ gelir. Hemen hemen bütün hikâyelerin sonunda bulunan yöm, “Yırlı kara tağlaruñ yıkılmasuñ” diye başlar.⁶² Hepsinde dağın iki vasfı üzerinde durulur; “yırlı” ve “kara.” “Yırlı”, bugünkü söyleyişle “yerli”nin sözlükteki ilk anlamı, “taşınamayan, başka bir yere götürülemeyen”⁶³ şeklindedir. Mitolojik anlamı ise, yaratılışın başından beri var olan, dolayısıyla yaratılışın başından beri Tanrı ile iletişim sağladığı için kut taşıyan dağın vasfıdır. Bu yüzden de Tanrı'nın el-Hak⁶⁴ sıfatını sembolize eder. Bir şeyin, bir yerin yerlisi, o mülkün ebedî sahibi olarak görülür. Bu yönüyle de, Tanrı'nın Mâlikü'l-Mülk⁶⁵ sıfatını sembolize eder. Hikâyelerde sıkça geçen “karşı yatan kara dağlar” sözü de “yerli” sıfatıyla açıklanabilir.

Kara sıfatı kültürümüzde ve mitolojimizde genel olarak kötü anlamdadır. Fakat dağın vasfı olduğunda başka anlamda anlaşılmalıdır. Zirveleri cennet mekânının nuruyla nurlanmış, karlı, buzlu tepeleri olan bu dağlar, güneş ışığı dolanmadığı için gölgeli gibi görünür. Güneşin değil, mutlak gerçeğin sembolü olan dağ da bu yüzden karadır. Kara aynı zamanda yeryüzünün sembolüdür. Altay destanlarında yer yüzünün sembolü olarak kara dağlar gösterilir. Gök katlarında, Tanrı mekânındaki dağlar ise, “ak dağlar” , “buz dağlar”dır. Bunlar birbiri üste yığılmışlardır. Yani, yeryüzünde bulunan kutlu kara dağın duman-sis içinde görünmeyen, Tanrı mekânına yükselen zirveleri, “ak dağ”dır; “buz dağ”dır.

Dede Korkut'un Basat boyunun sonunda verdiği yöm de dağ kültü bakımından önemlidir:

“Kara tağa ayıtduğunda işit virsün
Kanlu kanlu sulardan kiçit virsün”⁶⁶

Kutlu dağın işit vermesi Tanrı'nın es-Semi' sıfatını sembolize etmektedir. Türkün dünya görüşüne göre Tanrı yükseklerdedir. Dolayısıyla dağlar Tanrı'ya ulaşan yoldur. Yüce Mevlâ, Hz. Muhammed Hira dağında iken, gönlüne ilham

⁶² bk. *age.*, Dirse Han Oğlu Boğaç, s. 94; Salur İvi, s. 115; Beyrek, s. 153; Uruz-Tutsak, s. 176; Deli Dumrul,

s. 84; Yigenek, s. 206; Begil Emren, s. 224-225.

⁶³ *Türkçe Sözlük*, TDK, Ankara, 1998, s. 1624.

⁶⁴ bk. Başer, *age.*, s. 110.

⁶⁵ bk. *age.*, s. 161.

⁶⁶ bk. Ergin, Basat Depegözi Öldürdüğü Boy, s. 215.

etmiştir. Hz. İsa ve Hz. Musa'ya da ilâhî vahiy, dağda iletilmiştir. Dede Korkut, bu amaçla İslâmî inanca ters düşmeyen, Gök Tanrı inanç sisteminden beri söylene gelen bir duayla bitiriyor yömünü. Demek istiyor ki, “Tanrı her zaman yanında olsun. Her zaman seni duysun. Tanrı'nın kutu seni hiçbir zaman terk etmesin.”

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Dede Korkut Hikâyeleri'nde gördüğümüz dağ kültü ile ilgili inançlar, Türkün dünya görüşünün aynası gibidir. Türkün dünya görüşünde dağ, ne Tanrıdır; ne de Tanrısal. O ancak, yeryüzünde Tanrı'nın bazı sıfatlarını sembolize eden, inancı tamamlayan, Tanrı'nın tezahüründe rol oynayan; fakat asla tapınılmayan bir varlıktır.